

गोचीडजन्य ताप ओळखा, उपचार करा...

डॉ. रवींद्र जाधव, डॉ. संभाजी चव्हाण

गोचीडजन्य ताप हा प्राणघातक आजार नवीन संकरित गायींमध्ये दिसून येतो. यामुळे आर्थिक नुकसान सहन करावे लागते. या आजाराचा प्रसार इतर गोवंश आणि म्हशींमध्ये देखील होतो. लक्षणे ओळखून तातडीने उपाययोजना करावी.

नवीन संकरित गायींची खरेदी, प्रवास नियोजन, आरोग्य व व्यवस्थापन याविषयी अपुरी माहिती किंवा अपुरे ज्ञान असणाऱ्या पशुपालकांकडून बऱ्याचवेळा चुका होतात. या दरम्यान गोचीडजन्य ताप हा प्राणघातक आजार नवीन गायींमध्ये दिसून येतो. यामुळे आर्थिक नुकसान सहन करावे लागते. या आजाराचा प्रसार इतर गोवंश आणि म्हशींमध्ये देखील होतो.

थायलेरिओसीस

हा आदिजीवजन्य आजार आहे. संकरित गायींमध्ये हा आजार जास्त प्रमाणात दिसतो. देशी गोवंश आणि म्हशी तुलनेने प्रतिकारशक्ती जास्त असल्याने काही प्रमाणात या आजारास प्रतिबंध करतात. परंतु अलीकडील काळात देशी जनावरांमध्येही तीव्र स्वरूपाचा थायलेरिओसीस आढळून येतो. अलीकडील काळात या आजाराचा पशूंमधील प्रादुर्भाव सर्व गंगामात दिसून येतो.

आजाराचे संक्रमण

■ थायलेरिओसीस हा आदिजीव हायलोमा प्रजातीच्या गोचिडामार्फत संक्रमित होतो. गोचीड हे जनावरांच्या रक्तावर उदरनिर्वाह करतात. बाधित जनावरांच्या शरीरातून रक्त पिऊन नंतर निरोगी जनावरांच्या शरीरावर गोचीड संक्रमित झाल्यानंतर रक्त पिताना या आदिजीवाचे संक्रमण निरोगी गायीत होते. संक्रमण झाल्यानंतर साधारणपणे १२ ते २५ दिवसांत जनावर आजारी पडते. अशा जनावरांत भरपूर ताप येतो (१०४-१०६ अंश फॅरनहाइट). आजारामुळे मानेतील लोम्फ ग्रंथीवर सूज येते, अशक्तपणा येतो, खाणेपिणे बंद होते, डोळ्यातील शेलमल पटल फिककट गुलाबी, सफेद किंवा फिककट पिवळसर पडते. लघवी पिवळ्या रंगाची होते. जनावर अथून मधून खोकते.

■ वेळेवर उपचार न झाल्यास बाधित जनावरांमध्ये रक्तक्षय तीव्र होऊन जास्त अशक्तपणा येतो. त्यामुळे जनावर उठू शकत नाही, शेणातून रक्त येते किंवा काळसर रंगाचे पातळ शेण दिसून येते. हिमोप्लोबीन ५ ग्रॅमच्या खाली गेल्यावर जनावर दगावते.

■ आजाराची लक्षणे, रक्ताची व रक्त काचपट्टीची तपासणी यांवरून निदान करता येते. त्यामुळे पशुपालकांनी गोचीड प्रादुर्भाव असलेल्या गोठ्यातील जनावरास ताप आल्यास तत्काळ रक्त तपासणी करून वेळेवर योग्य उपचार करावेत.

बॅबेसिओसीस

■ गोचिडामार्फत संक्रमित होणारा हा आदिजीवजन्य आजार आहे. आजाराची तीव्रताही संकरित गायींमध्ये जास्त आहे.

■ बॅबेसिया या आदिजीवाचे संक्रमण हे बुफिलस प्रजातीच्या गोचिडामार्फत होते. संक्रमित जनावरांमध्ये भरपूर ताप येतो (१०४-१०६ अंश फॅरनहाइट), लाल रंगाची लघवी होते, खाणेपिणे बंद होते, श्वास व हृदयाच्या ठोक्यांचा वेग वाढतो, डोळ्यातील शेलमल पटल पांढरे पडते, कावीळ होते, लॅडीसदृश शेण व शेण टाकण्यास त्रास होतो.

■ वेळेवर उपचार न झाल्यास रक्तक्षयामुळे जनावर अतिशय अशक्त होऊन दगावू शकते. आजाराचे निदान लक्षणे, रक्त आणि रक्त काचपट्टीची तपासणी करून करता येते.

अॅनाप्लाज्मोसिस

■ अनप्लास्मा हा गोचिडामार्फत संक्रमित होणारा रिक्टेथिलस सूक्ष्मजंतू आहे. याचा प्रादुर्भाव गोवंश व म्हशींमध्ये आढळून येतो. आजाराचे संक्रमण बुफिलस प्रजातीच्या गोचिडामार्फत होतो. संक्रमण झाल्यानंतर आजारी जनावरांना ताप येतो (१०४-१०६ अंश फॅरनहाइट), अशक्तपणा जाणवतो. रक्तक्षय दिसतो. आजार वाढत गेल्यास जनावर अशक्त होते, डोळ्यातील शेलमल पटल पांढरसर दिसते, श्वसन, हृदयाच्या ठोक्याचा वेग वाढतो, रक्त खूप कमी होऊन जनावर दगावू शकते.

■ आजाराचे निदान लक्षणे, रक्त आणि रक्त काचपट्टीची तपासणी करून करता येते.

नियंत्रण आणि उपाययोजना

- संकरित गायीला ताप आल्यास तत्काळ पशुवैद्यकाकडून सविस्तर तपासणी करून रक्त आणि शक्य झाल्यास रक्त काचपट्टीची तपासणी करावी. जेणेकरून लवकर अचूक निदान होऊन आजारी जनावराला वेळेत गोचीडतापाच्या प्रकारानुसार योग्य उपचार मिळू शकेल.
- गोठा व परिसर स्वच्छ ठेवावा. जेणेकरून गोचीड व इतर कीटकांची वाढ होणार नाही.
- गोठ्याच्या परिसरात अडगळ नसावी. जेणेकरून गोचीड या टिकाणी अंडी घालणार नाहीत.
- गोठ्यातील भिंती व दावण या टिकाणाचा भाग सपाट व गुळगुळीत असावा. ज्यामुळे गोचीड अशा टिकाणी अंडी घालणार नाहीत. गोचीड उत्पत्तीवर नियंत्रण मिळवता येईल.
- गरजेप्रमाणे गोठा व परिसराची गोचिडनाशकाची फवारणी करून घ्यावी. गोठ्याचा पृष्ठभाग मुरुम किंवा मातीचा असेल तर रॉकेल किंवा गॅंसाचा टेंबा करून जाळून घ्यावे. जेणेकरून जमिनीतील गोचीड व अंडी नष्ट होतील. पशुवैद्यकाच्या सल्ल्याने औषधे आणि गोचिडनाशकांचा वापर करावा.

डॉ. रवींद्र जाधव, ९४०४२७३७४३ (पशुवैद्यक व पशुविज्ञान महाविद्यालय, उदगीर, जि. लातूर)

स्वीकारा फक्त दुग्धसमृद्धी रेतमात्रा

डॉ. नितीन मार्कंडेय

भरपूर उत्पादक पिढी देणाऱ्या रेतमात्रेचा वापर होताना रेतन तंत्रात पशुपालकाचा सहभाग महत्वाचा असतो. कृत्रिम रेतन हा पशुपालनाच्या विकासामध्ये महत्वाचा भाग आहे.

जातिवंत दुग्धदा गायीसाठी चांगल्या गुणवत्तेच्या रेतमात्रांचा वापर महत्वाचा आहे.

हरियाणामधील प्रयोगशाले पशुपालकाची जोगन गाय दैनंदिन ७६ लिटर दूध देणारी आहे. तिची नवलाई वाढू नये, कारण सगळी जादू घडली आहे कृत्रिम रेतन आणि सजग पशुपालकाच्या शास्त्रीय व्यवस्थापनातून. त्यामुळे आपल्या पशुपालकांच्या गोठ्यातही दुग्धदा जोगन गाय निश्चितपणे तयार होऊ शकते.

पशुपालकांनी नेहमी सुयोग्य रेतमात्रेची निवड काय करू शकते, याचा विचार करावा. ज्या कृत्रिम रेतन तंत्राचा आपण गायी-म्हशीत अवलंब करणार आहोत, त्या तंत्राचे फायदे माहिती असणे गरजेचे आहे. यासाठी गावातील दवाखान्यात कृत्रिम रेतन तंत्राचे फायदे स्पष्टपणे सांगणारे फलक असावेत.

दूध उत्पादनाची किमया सक्षम, दर्जेदार, उच्च क्षमतेच्या रेतमात्रेत असल्याने अनुवंश क्षमतेतून उत्पादनशक्तीची साथ मिळवता येते. रेतमात्रेतून पाच लिटर दूध उत्पादनाची अनुवंशशक्ती पुढच्या पिढीला देता आली तर पशुपालकाला आहार, व्यवस्थापन आणि आरोग्याची साथ देत पंचाणव लिटर दूध गायीकडून प्रती दिवस मिळवता येते. अशा दैनंदिन दूध देणाऱ्या गायी जगातच नव्हे, तर प्रतिकूल समजल्या जाणाऱ्या आखाती देशात आहेत.

प्रत्येक पशुपालकाने आपल्या गायी-म्हशींची आजची उत्पादनक्षमता किती, याचा अंदाज घ्यावा. नेहमी दुप्पट दूधक्षमतेच्या वळूची रेतमात्रा वापरली जाईल याचा आग्रह धरावा. यातून सध्याची पिढी ३० ते ३५ टक्के अधिक दूध देणारी मिळेल. विनाकारण महंग आणि दर्जेदार म्हणून विकल्या जाणाऱ्या रेतमात्रांचा आग्रह सामान्य, अल्प दूध उत्पादक गायी-म्हशींसाठी टाळावा.

संकरिकरणाचे तंत्र लक्षात घ्या

- रेतमात्रा निवडताना संकरिकरणाचा नेमका अर्थ समजावून घेतल्यास अयोग्य रेतमात्रा टाळता येतील. संकरिकरणाच्या प्रत्येक पिढीत वाढणारे दूध केवळ विदेशी रक्त प्रमाण वाढूनच मिळते, हा विचार चूक आहे. कारण दूध संकरिकरणाच्या परिणामामुळे वाढते, तर विदेशी रक्त प्रमाणाचे आकडे सामान्य संख्या म्हणून फसवे उरतात.
- प्रामुख्याने संकरित गायींमध्ये कृत्रिम रेतन करताना आधी संकरिकरणाचे शास्त्र समजावून घेतल्यास रेतन करणारा फसवू शकणार नाही.
- प्रत्येक रेतनातून होणारी गर्भधारणा चार घटकांवर अवलंबून असते. यामध्ये माजाची गाय, माज ओळखणारा पशुपालक, रेतन करणारा तज्ज्ञ आणि रेतमात्रा यांची जबाबदारी "एकत्रित आणि संपूर्ण" असते. यापैकी गाय व रेतमात्रा यांना शिक्षा नाही, मात्र पशुपालक आणि रेतन करणारा यांनी जबाबदारी वाटून घेण्याचे दिवस आल्यास प्रत्येक गाय गाभण दिसेल.
- आपल्या जनावराचा माजाचा काळ तासामध्ये किती आणि माजाचा बळस काचेसारखा पारदर्शक आहे का याची माहिती देणे पशुपालकाची जबाबदारी असते. रेतन

योग्य माज ओळखता येणे ही रेतन करणाऱ्याची मोठी जबाबदारी आहे. रेतन नेहमी योग्य, सक्षम रेतमात्रेने माजाच्या तिसऱ्या टप्प्यात योग्य प्रकारे होईल, याकडे लक्ष द्यावे लागते.

■ योग्य रेतमात्रा उपलब्ध नसल्यास, माज टाळणे इष्ट ठरते, मात्र आहे ती रेतमात्रा वापरून निकृष्ट पिढी निर्मिती नेहमी चूक ठरते. हासने देशी गोवंश खरेदी करणाऱ्या प्रत्येक पशुपालकाने त्या गोवंशाच्या रेतमात्रा उपलब्धतेसाठी संपूर्ण पूर्वनियोजन ठेवावे, ही जबाबदारी पशुपालकाची आहे.

■ 'एकाच रेतनात गर्भधारणा' मिळवण्याचे तंत्र पशुपालक-रेतन करणारा प्रशिक्षित साध्य करू शकतो. यात रेतनानंतरचा पाठपुरावा, तपासणी, निरीक्षणे उपयोगी ठरतात. माजाचा बळस सूक्ष्मदर्शक यंत्राने तपासून खात्री केल्यास ७० टक्के जनावरे गाभण ठरतात, याचा विसर रेतन करणाऱ्या प्रशिक्षितांनी पडू देऊ नये.

■ वीस लिटरपेक्षा जास्त दूध देणाऱ्या संकरित गायींसाठी रेतमात्रा पुरवठ्याच्या अधिकृत संस्था, एनडीडीबी, बाएफ यांचा विचार प्राधान्याने करावा. पंधरा लिटरच्या म्हशींसाठी हरियाणा, पंजाब येथून रेतमात्रा मिळवाव्यात.

■ शासनाच्या रेतमात्रा सर्वसामान्य पशुधनासाठी असल्या तरी वळूचे दूध उत्पादन विचारण्याचा नेहमी पाठपुरावा करावा. विदेशी रेतमात्रा व्यावसायिक दूधप्रक्षेपावर सरासरी दूध उत्पादन २५ लिटरपेक्षा जास्त असल्यास वापरणे योग्य ठरते.

■ घरचा गोठा दैनंदिन १० लिटर सरासरीच्या दुप्पट करणे शक्य झाले नसल्यास, जलदगती मार्गासाठी घेतलेल्या रेतमात्रा उपयोगी पडत नाहीत. हजार-दीड हजाराला रेतमात्रा शून्य परिणामांच्या दिसून आल्यास, त्याबद्दल बोलण्याची हिंमत केली जात नाही.

■ शाश्वत दुग्धसमृद्धी रेतमात्रेत दडली आहे. ज्यांना पशुविज्ञान कळले तेच तंत्रज्ञानाचा लाभ मिळवू शकतात. विदेशी रेतमात्रा वापराची असेल तर पशुखाद्य संतुलन, मूत्रास, यांत्रिक दोहन, प्रजनन नियंत्रण, प्रतिबंधात्मक उपचार, संगणकीय नोंदी असे आधुनिक तंत्र सोबत अवलंबावे लागते, अन्यथा विदेशी रेतमात्रा चमत्कार घडवू शकत नाही.

■ कृत्रिम रेतन तंत्र सोपे, उपलब्ध आणि स्वस्त असल्यामुळे शासन शिफारस करते. मात्र अवलंबणारी सगळी यंत्रणा या उच्च तंत्रास कंटाळा, दुर्लक्ष, जबाबदारी झटकणे, नोंदी न करणे, कौशल्य शून्यता, पाठपुरावा अभाव अशी सगळी नकारात्मक भारतीय मानसिकता जोडत असल्याने पशुपालक सुखी होत नाही. रेतन करणारा प्रशिक्षित व्यक्ती कार्यरत होणार नाही, तोपर्यंत मानसिकता बदलून सकारात्मक उंची वाढवण्याची गरज आहे. असा पाठपुरावा राज्याला दुग्धसमृद्धीचा विकासमार्ग दाखवेल.

डॉ. नितीन मार्कंडेय, ९४२२६५७२५१,

(लेखक पशुवैद्यक व पशुविज्ञान महाविद्यालय, परभणी येथे सहयोगी अधिष्ठाता आहेत)